

Proč být utilitaristou? O smyslu a zdůvodnění lidských práv

Martin Hapla*

Abstrakt: Článek představuje odpověď na polemické příspěvky ke knize *Utilitarismus a filozofie lidských práv*. Předkládá ucelený soubor argumentů proti námitkám, které rozporovaly v ní představené utilitaristické zdůvodnění lidských práv. Ve své první části rozebírá, na základě jakých kritérií máme hodnotit relevanci teorií normativní etiky. Zdůrazňuje přitom, že nedává dobrý smysl uplatňovat taková, která mají charakter morálního hodnocení a přímo vyplývají z nějakého alternativního přístupu tohoto typu. Ve druhé se vypořádává s kritikou spojenou s vymezením konceptu užitku, respektive potěšení. V následujících pasážích řeší výhrady související s rozparem utilitaristických závěrů s našimi morálními intuicemi a samotnou schopností tohoto směru justifikovat lidská práva. Upozorňuje, že absolutní charakter nemůže být centrální pro ideu lidských práv a že si utilitaristé nevystačí pouze s jazykem povinností. Text tak ukazuje, že uvedená práva nejsou v rozporu s utilitaristickou etikou, ale naopak představují její organické vyústění.

Klíčová slova: utilitarismus, welfarismus, hédonismus, užitek, morální intuice, lidská práva, absolutní práva, univerzalita lidských práv

Úvod

Pokud bych měl uvažovat o akademické práci v perspektivě hédonismu, řekl bych, že přináší člověku mnoho radostí. Může jít o potěšení z toho, že vám vyšla nová kniha, která následně vyvolala zajímavé reakce ze strany vašich přátel a kolegů. Může jít i o prostou radost z objevování nových pohledů na věc, vymýšlení argumentů a protiargumentů. Měl jsem to štěstí zažít obojí ve spojení s úsilím, jehož výsledkem je tento text. Jak už jeho pozice v tomto časopiseckém čísle napovídá, představuje moji odpověď na několik článků vymezujících se vůči mé nedávno vydané monografii *Utilitarismus a filozofie lidských práv*.¹ Snažil jsem se v ní nejen ukázat, že utilitarismus představuje věrohodnou teorii normativní etiky, ale také že nám dokáže poskytnout dobré zdůvodnění lidských práv. Svě postoje jsem na základě předložených námitek a úvah nezměnil, přiměly mě však k prohloubení a dalšímu rozpracování mých myšlenek, jakož i k upřesnění některých mých dřívějších formulací. Rovněž mne přivedly k preciznějšímu zamýšlení nad charakterem mého vlastního přístupu, respektive závěru, že je třeba explicitně odlišovat jeho explanační a justifikační složku.² Jakkoliv mi šlo na prvním místě o ospravedlnění lidských práv, musím souhlasit s Tomášem Sobkem, že explanační projekt má více inovativní charakter i větší potenciál.³ Jeho podnětná reakce mě tak vede k rozhodnutí jej v bližší

* Doc. JUDr. Martin Hapla, Ph.D., katedra právní teorie Právnické fakulty Masarykovy univerzity. E-mail: 257193@mail.muni.cz. Tento článek je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR GA23-06790S *Lidská práva a welfarismus*.

¹ HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*. Praha: Leges, 2022.

² K tomu mě dovedla skvělá reakce Tomáše Sobka: SOBKA, Tomáš. Utilitaristická teorie lidských práv jako explanační projekt. *Právník*. 2023, roč. 162, č. 11, s. 1035–1046.

³ Rád bych podotkl, že mezi justifikačním a explanačním projektem existují určité vztahy. Pokud bude východiskem úspěšná justifikace lidských práv, jejím přepisem do utilitaristických důvodů je možno získat jejich dobré utilitaristické ospravedlnění.

budoucnosti více rozpracovat. Nicméně v tomto příspěvku se ještě budu věnovat justifi-kačnímu projektu, protože právě vůči němu směřovala největší kritika.

Samotná paleta předestřených výhrad byla poměrně pestrá. Část z nich směřovala vůči předpokladům a základním konceptům spojeným s mojí verzí utilitarismu, kterou označuji atributem „pragmatický“.⁴ Další se týkala slučitelnosti jeho závěrů a některých našich základních morálních intuic.⁵ Nakonec nechybělo ani množství argumentů zpochybňujících samotné propojení této normativně etické teorie a lidských práv.⁶ Snaha se s výhradami systematicky vypořádat nakonec dala i základní strukturu tomuto mému článku. V jeho první části se vracím ke kritériím, na jejichž základě máme hodnotit relevanci teorií normativní etiky. Ve druhé se soustředím na různé problémy, které jsou spojeny s vymezením užitku, respektive potěšení. Ve třetí části se obsáhle věnuji různým námitkám vůči samotnému propojení utilitarismu a lidských práv, které souvisí například s požadavkem na ospravedlnění jejich absolutního charakteru (silně opřené i o naše morální intuice) nebo univerzality. V poslední části objasňuji, jak přistupuje utilitarismus ke zvířatům a jak ospravedlňuje práva všech lidských bytostí. Cíl mého textu se tak v zásadě neliší od cíle mé nedávno vydané monografie – snažím se v něm prokázat, že určitá verze konsekvenčialismu nám může nabídnout takové ospravedlnění lidských práv, které je přinejmenším stejně věrohodné jako ty nejlepší z jeho konkurenčních přístupů, a proto má mít v lidskoprávních debatách své místo.

1. Nejlepší teorie normativní etiky?

Utilitarismus samozřejmě vyvolává u mnoha lidí pochybnosti. Ty, které ve spojení s ním má přední tuzemský politický filozof a ústavní teoretik Jiří Baroš, se vztahují už k jeho předpokladům – tedy k tomu, co má být podle mého soudu jednou z nejsilnějších stránek této teorie. Baroš tak ve svém textu nabízí její důkladné srovnání s východisky etiky přirozeného práva,⁷ k níž se hlásí.⁸ Utilitarismus mu oproti ní připadá fragmentární, jeho normativní předpoklady nesamozřejmé a spojené se specifickou společností pokročilé modernity.⁹

Mám za to, že základní neshoda mezi námi spočívá už v našem pohledu na to, na základě jakých kritérií máme hodnotit relevanci teorií normativní etiky. Souhlasím s Barošem v tom, že každá úvaha musí někde začít. Právě tak musí mít každá teorie své první principy, které již sama nezdůvodňuje. To platí jak o utilitarismu, tak o etice přirozeného práva. Základní otázkou je, zda jsou ony principy opravdu první v tom smyslu, že již není možné najít nějaké obecnější kritérium, na jehož základě by mohly být hodnoceny. Pokud

⁴ Tímto směrem byla zaměřena zejména kritika Jiřího Baroše. Viz BAROŠ, Jiří. Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přirozenoprávníka. *Právník*. 2023, roč. 162, č. 11, s. 1047–1061.

⁵ Výhrady tohoto typu mi směřoval ve svém textu Martin Turčan. TURČAN, Martin. Utilitarizmus, ľudské práva a naše morálne intuície. *Právník*. 2023, roč. 162, č. 11, s. 1067–1079.

⁶ Zpochybnění spojení utilitarismu a lidských práv se z mých kritiků nejvíce věnoval Martin Abel. Viz ABEL, Martin. Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty. *Právník*. 2023, roč. 162, č. 11, s. 1062–1066.

⁷ Nebude jistě na škodu zdůraznit, že přirozenoprávní teorie má dnes svou právní i etickou verzi. Podle některých autorů jsou tyto dvě verze od sebe logicky oddělené a člověk je nemusí zastávat oboje zároveň. K tomu viz MURPHY, Mark C. Natural Law Theory. In: GOLDING, Martin P. – EDMUNDSON, William A. (eds). *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*. Malden: Blackwell Publishing, 2006, s. 17.

⁸ Resp. v Barošově přístupu silně rezonují i prvky etiky ctnosti.

⁹ BAROŠ, Jiří. Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přirozenoprávníka, s. 1049.

by tomu tak opravdu bylo, pak je možné nanejvýš prezentovat různé alternativní tradice a přístupy, jejichž příznivce lze jen sotva racionální cestou přimět k revizím jejich postojů. Zdá se mi, že se Baroš přiklání k tomuto pohledu na věc, a proto i jeho text představuje spíše pronikavé srovnání obou teorií a vymezení se vůči utilitarismu z pozice přirozenoprávní tradice. Velkou pozornost přitom věnuje představení myšlenek vynikající britské filozofky Elizabeth Anscombové, což je třeba ocenit už jen proto, že se jí v našem prostředí zatím nedostalo adekvátní pozornosti. Interpretuji-li jeho text takto, pak mu ovšem mohu jen máloco vytknout. Neshoda mezi námi v tomto případě spočívá spíše v tom, že podle mě je možno nalézt vhodná kritéria, s jejichž pomocí můžeme různé teorie normativní etiky dále posuzovat. Například požadavek na jejich vnitřní koherenci by jistě mohl být považován za nesporný. I jejich „první“ principy mohou být více nebo méně věrohodné a také jejich počet může být větší nebo menší. Vhodnost podobných měřítek může být pochopitelně předmětem diskuze.¹⁰ Vždy by ale taková kritéria měla být v nadřazeném vztahu vůči jednotlivým normativně etickým teoriím. Jinak řečeno: neměla by být produktem některé z nich, nýbrž spíše by měla představovat součást nějaké jejich obecné metateorie. Nedává totiž dobrý smysl posuzovat věrohodnost jednoho přístupu prostřednictvím morálních prvků, které jsou produktem jiné teorie téhož druhu. Zdá se mi, že něco takového Baroš v určitých pasážích svého článku dělá. Mám porozumění pro to, že v situaci, kdy není možné vést smysluplnou debatu o prvních principech, je to maximum možného. Vnější perspektiva neexistuje, proto je možné na utilitarismus pohlížet pouze z vnitřní pozice jím preferované teorie, což nelze označit za kritiku v pravém slova smyslu. V následujících řádcích se navzdory výše uvedenému pokusím nastínit, že pokud přijmeme moji tezi, že z určitého metahlediska uvedené hodnocení možné je, nebudou v jeho rámci Barošem předestřené argumenty validní.

Zastavme se nejprve u jím položené otázky, proč by měl mít princip užitku primát před sekundárními principy.¹¹ Z pozice utilitarismu bych mohl odpovědět, že ostatní principy získávají svou váhu teprve díky svému příspěvku k maximalizaci užitku, proto jen sotva mohou mít před ním přednost. Ve skutečnosti je však zavádějící se takto ptát. Problém, který je třeba vyřešit, totiž zní, proč je utilitarismus coby teorie normativní etiky věrohodnější než jeho konkurence. Nejedná se tu tedy o zdůvodnění přednosti mezi principy, protože vztahy mezi nimi nejsou nezávislé na jednotlivých teoriích normativní etiky. Jde o vyhodnocení relevance jednotlivých teorií jako celků, jež se ale musí opírat o nějaké kritérium jiného typu (např. onu již výše zmíněnou vnitřní koherenci).

Za validní nepovažuji ani námitku, že konsekvenencialismu vypadáva zorného pole, že některé skutky jsou zlé samy o sobě.¹² Samozřejmě by bylo možné na ni dát jednoduchou odpověď, že konsekvenencialismu ze zorného pole nic nevypadáva, protože žádné skutky

¹⁰ Ve své knize jsem uvedl několik kritérií, která v této oblasti považuji za relevantní. V případě řady z nich se přitom nejedná jen o můj osobní pohled na věc, ale o postoj největší částí současné odborné komunity. K tomu viz HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 67–71. Ve své knize jsem pak taktéž naznačoval, že výhodou utilitarismu je jeho ontologická úspornost (tj. že nás nenutí přijmout žádnou kontroverzní spekulativní metafyziku nebo koncepty typu svobodné vůle). Po přečtení textu Tomáše Sobka ovšem musím souhlasit s tím, že jeho vztah k ní je komplikovanější. Je mnohem vhodnější vnímat jako výhodu utilitaristické etiky, že minimalizuje normativní a maximalizuje empirickou složku morálního uvažování. Srovnej SOBEK, Tomáš. *Utilitaristická teorie lidských práv jako explanační projekt*, s. 1039, 1044–1045.

¹¹ BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přirozenoprávníka*, s. 1054.

¹² Námitku viz ibidem, s. 1058.

tohoto typu zkrátka nejsou, že jde naopak o chybu, pokud nějaké přístupy takový koncept ke svému fungování vyžadují. Osobně však opět považuji za problematickou takovou otázku samotnou – nedává zkrátka smysl hodnotit správnost utilitarismu na základě morálních konceptů přejatých z některých variant deontologické etiky nebo etiky ctnosti, jako ani není vhodné posuzovat relevanci těchto teorií na základě morálních kritérií vyprodukovaných nějakou verzí konsekvenzialismu.

Podobné námitky vůči utilitarismu zaznívají i v některých úvahách slovenského právního teoretika a filozofa Martina Turčana, když konstatuje, že je neintuitivní, že morální povinnost neubližovat nevinným vyplývá z maximalizace užitku, a nikoliv z toho, že je takové jednání samo o sobě morálně zvrácené.¹³ Tento pohled již odkazuje k myšlence, že měřítkem věrohodnosti normativně etických teorií je jejich soulad s určitým druhem našich intuic. Osobně jsem i vůči takovému kritériu rezervovaný.¹⁴ Pokud bych na něj chtěl přistoupit, poukazoval bych na to, že utilitarismus nemá problém pracovat s dvěma úrovněmi morálního uvažování.¹⁵ Dokáže tak zdůvodnit, proč dává dobrý smysl v naší každodenní praxi pociťovat vůči určitým druhům jednání intenzivní morální odpor. Je to totiž efektivnější než se spoléhat na přímé kalkulace užitku, respektive jejich uplatňování jednotlivci v běžném životě.

Podobným způsobem se dá reagovat i na Barošem opakovaně uváděnou kritiku, že utilitarismus nezachycuje morální jazyk, který běžně používáme, že je vzdálený naší běžné morální zkušenosti.¹⁶ Utilitarismu nečiní problém v naší každodenní praxi operovat s jazykem, který bezprostředně nepracuje s utilitaristickými pojmy. To je nakonec samotná podstata nepřímého utilitarismu, k němuž se ve své knize hlásím. V tomto případě je také k úvaze, zda je požadavek na zajištění souladu s běžně používaným morálním jazykem vůbec vhodný. Už jen proto, že takový jazyk se může lišit napříč různými společnostmi v současnosti i v historii. Jestliže Baroš kritizuje utilitarismus za jeho úzkou vazbu k společností pokročilé modernity, je diskutabilní vhodnost zmíněného kritéria, protože zvlášť o povaze daného typu morálního jazyka v jiných společnostech máme poměrně málo informací. Nakonec, tento způsob uvažování musí vyvolávat napětí vůči univerzalistickým ambicím, které teorie normativní etiky zpravidla mají.

Baroš ve svém článku rovněž naznačuje, že přirozenoprávní teorie má kompaktnější charakter než utilitarismus, který se zaměřuje pouze na její dílčí část a je proto redukcionistický.¹⁷ Může být něco takového dobrým kritériem k posouzení relevance těchto teorií? Záleží na tom, co přesně se kompaktnějším charakterem myslí. Bez hlubšího objasnění totiž může to, co jeden filozof označuje za kompaktnost, druhý vnímat jako zbytečnost a zbytečnou složitost. Jestliže je ovšem hlavním úkolem etiky poskytnout nám vodítka pro to, jak správně žít (a v rámci toho, jak správně jednat, jak mít správně nastavené společenské instituce apod.), bylo by nutné ukázat, že utilitarismus na rozdíl od přirozenoprávní etiky opomíjí něco relevantního k zajištění tohoto úkolu. Alespoň zatím se mi nezdá, že by se něco takového podařilo některému z mých kritiků prokázat.

¹³ TURČAN, Martin. *Etické dimenzie teorie práva*. 2. přepracované vydání. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 2022, s. 106.

¹⁴ Viz objasnění těchto mých postojů v HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 69–71.

¹⁵ To je nakonec explicitně tematizováno například v dodnes poměrně populární Hareho verzi utilitarismu. K tomu srovnej jeho dílo HARE, R. M. *Moral Thinking. Its Levels, Method, and Point*. Oxford: Clarendon Press, 1981.

¹⁶ BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přirozenoprávníka*, s. 1060.

¹⁷ Srovnej ibidem, s. 1049 an.

Poslední okruh výhrad související s hodnocením normativně etických teorií tematizuje jejich schopnost poskytovat nám motivační důvody pro jednání. Na konci svého kritického příspěvku¹⁸ mi český právní teoretik Martin Abel adresoval námitku, že můj utilitarismus nedokáže vysvětlit, proč má třeba bílý evropský ateista brát příslušníka nějaké jiné skupiny jako sobě rovnocenného, když mu to brání v maximalizaci užítku. Přitom je zřejmé, že se tento člověk sám v dané skupině nikdy octnout nemůže.¹⁹ Domnívám se, že se zde Abel dopouští záměny utilitarismu a racionálního egoismu. Je totiž esenciální vlastností prvního z nich, že započítává užitek každého stejně bez ohledu na to, kdo je jeho producentem (tedy jestli jím je bílý ateista z Evropy, nebo černá muslimka z Afriky). Jde totiž o maximalizaci celkového užítku, nikoliv partikulárního užítku nějaké osoby nebo společenské skupiny. Pokud bych chtěl interpretovat jeho tezi vsťícněji, řekl bych, že směřuje k známému Sidgwickovu problému.²⁰ Proč se máme chovat morálně, a nikoliv egoisticky? Jedná se samozřejmě o obtížnou otázku, která se podle mě netýká výlučně utilitarismu, ale lze ji vztáhnout k morálce (a tedy jakékoliv etické teorii) obecně. Určitý požadavek na nestrannost je základním předpokladem, z něhož vychází morální uvažování.²¹ Jako takový je společný pro všechny teorie normativní etiky a není na něm samotném nic specificky deontologického. Pokud jej odmítneme a očekáváme, že nám někdo z prudenciálních pozic zdůvodní, proč být v každé situaci morální, jde o úsilí, které je předem odsouzeno k neúspěchu (a to dle mého názoru bez ohledu na konkrétní teorii normativní etiky, k níž se hlásíme). Prudenciální a morální závěry se totiž v praxi nikdy sto procentně překrývají. Buď uvažujeme morálně, nebo ne.

Možná se dá ovšem uvedený problém uchopit i jednodušším způsobem: Některé další Abelovy formulace naznačují, že jej ve skutečnosti zajímá problematika diskriminace. Proč nemáme diskriminovat například ženy na trhu práce? Na to dává utilitarismus velmi jednoduchou odpověď – pokud provádíme rozlišení bez racionálního důvodu (což je ostatně přímo definice diskriminace), podporujeme tím vznik suboptimálních výsledků. Práci nebudou provádět ti, kdo k ní mají nejvhodnější předpoklady. Budeme tudíž dosahovat horších pracovních výstupů a zároveň promrhávat potenciál části populace. Je-li něco v očividném rozporu s maximalizací užítku, pak je to právě racionálně neospravedlnitelné nerovné zacházení. Tím, že je instrumentálně iracionální, je již ze své podstaty antiutilitaristické.

¹⁸ Alespoň formou této poznámky pod čarou je vhodné zmínit, že nejsem zastáncem utilitarismu pravidel, jak se domnívá například Martin Abel. Viz ABEL, Martin. *Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty*, s. 1066. Samotné rozlišení na utilitarismus činů a pravidel totiž považuji za zavádějící, což bohužel nezaznělo v mé knize dostatečně důrazně (srovnej jen krátké pasáže v HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 61 a 73). V ideálních podmínkách by totiž měly být výstupy obou směrů totožné. Dále se s uvedeným rozlišením pojí i problém, že s pravidly můžeme spojovat různý stupeň obecnosti. Je přitom velký rozdíl, pokud máme operovat s několika málo velmi obecnými pravidly, nebo rozsáhlými sety norem, které budou formulovány mnohem kazuističtěji. I samotný utilitarismus činů je ostatně možno formulovat jako uplatňování jednoho obecného pravidla, což přispívá k rozostření této distinkce. V mém pojetí je pro utilitarismus klíčové, že se snaží dosáhnout určitého stavu světa (takového, v němž je maximalizován užitek) a orientace na činy nebo pravidla jsou jen různé strategie, jak ho dosáhnout. Připouštím, že v největším množství případů bude optimální orientovat se podle určitých pravidel. V praxi však budeme vždy pracovat s více sety pravidel, které budou mít různý stupeň obecnosti, a budeme také mít vymezené prostory pro diskreci a uplatňování *ad hoc* posuzování.

¹⁹ ABEL, Martin. *Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty*, s. 1066.

²⁰ Viz HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 49–51.

²¹ O tom jsem psal např. v HAPLA, Martin. *Profesní etika právníků: základní pojmy a problémy*. In: HAPLA, Martin – FRIEDEL, Tomáš a kol. *Profesní etika právníků*. Brno: Nugis Finem Publishing, 2022, s. 35–36.

2. Co je užitek a jak jej počítat?

Řada problematických aspektů utilitarismu, na které ve svém textu upozorňoval především Jiří Baroš, souvisela s konceptualizací užitku. Za nejzávažnější z nich považují poukaz na dualismus potěšení a utrpení a s ním spojené kalkulační nesnáze, jimž musí hedonistický utilitarismus nutně čelit.²² Nedomnívám se však (podobně jako Baroš), že by je bylo nutné řešit za pomoci nějakého neutilitaristického principu. Podle mého soudu jde pouze o vhodné uchopení konceptu užitku. Podobně problematické pak může být i srovnávání různých potěšení (a utrpení) samotných,²³ a to jak interpersonálně, tak intrapersonálně. Všechny tyto výhrady směřují k tomu, že užitek v pojetí hedonistického utilitarismu, který je mi bližší než jeho alternativy, je ve skutečnosti mnohem komplexnější fenomén a praktická práce s ním je mnohem obtížnější, než by se na první pohled mohlo zdát. Nechci ve čtenáři vyvolávat očekávání, že tu na ně podám vyčerpávající odpovědi – to by byl nakonec spíše úkol pro rozsáhlou knihu než odborný článek standardního rozsahu. Omezím se pouze na dva aspekty, které se mi jeví při hodnocení tohoto nedostatku utilitarismu jako stěžejní a jež mohou poskytnout základ pro jeho možné řešení.

První z nich spočívá v tom, že slabiny a silné stránky hédonismu musíme vždy hodnotit ve srovnání s alternativami, které se vůči němu nabízejí.²⁴ Potíže s konceptualizací welfare a jeho propočítávání má totiž nejen on, ale v různé podobě jimi trpí i ostatní teorie dobrého života. To platí zejména pro teorii objektivního seznamu, která musí čelit problému nesouměřitelnosti v ještě mnohem vyostřenější podobě, protože předpokládá existenci skupiny hodnot postrádajících jakýkoliv společný jmenovatel. Je přitom obecnou výhodou přístupů operujících s konceptem dobrého života, že nemusí nijak složitě objasňovat, proč jsou důležité. Naopak u etických teorií, které jej ignorují, je mnohem obtížnější vysvětlit, proč by měly někoho zajímat a proč by se měl jejich doporučeními někdo řídit. Proč máme brát vážně přístup, který nezajímá dobrý život ani nás, ani ostatních?

Druhá poznámka souvisí s tím, že můžeme usilovat o maximalizaci užitku i tehdy, když si nejsme jisti, v čem přesně spočívá. Tím nemám na mysli rozdíl mezi kardinální a ordinální škálou, který ovšem také může některé námitky související s měřením užitku řešit (jak jsem ostatně psal už ve své knize).²⁵ Vycházím zde spíše z toho, že relevantní teorie welfare se ve většině případů ve svých závěrech shodují. Půjde tak spíše o menšinu situací, v níž se rozcházejí. V těch pak můžeme pravděpodobnost, že maximalizujeme užitek, optimalizovat tím, že srovnáme výstupy jednotlivých přístupů a to, jak hodně jednotlivá řešení zlepšují nebo zhoršují jimi zastávaný koncept dobrého života. Chceme například riskovat markantní propad, který předpokládá jedna z nich, když další nepočítají s výrazným přínosem? Je třeba zároveň rovněž myslet na to, že když se rozhodujeme v praxi, vybíráme zpravidla z omezeného počtu uskutečnitelných řešení. Uvedená idea by si jistě

²² Viz např. BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přirozenoprávníka*, s. 1051 an.

²³ Srovnej Barošovu zajímavou poznámku pod čarou č. 32. Viz ibidem, s. 1052.

²⁴ Což podle mě platí i pro justifikační a normativně etické teorie samotné. K tomu viz např. HAPLA, Martin. Justifikace lidských práv a is-ought problém. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2020, roč. 28, č. 1, s. 53–54. K samotnému uchopení dobra v přirozenoprávní teorii pak srovnej texty BAROŠ, Jiří. *Whose Public Reason? Which Justification of Laws? A Natural Law Response*. *Revue de métaphysique et de morale*. 2021, vol. 112, no. 4, zejm. s. 519–520; BAROŠ, Jiří. *Katolické výhrady vůči liberálnímu chápání svobody a sociálního řádu*. *Studia theologica*. 2021, roč. 23, č. 2, s. 84 an.

²⁵ HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 92.

zasloužila důkladnější rozpracování, avšak pointa je, že můžeme racionálně maximalizovat užitek i v situaci, kdy nemáme přesnou představu, v čem spočívá.²⁶

Jiné výhrady mají již jednodušší řešení. Samozřejmě mohou být škodlivé věci, které bezprostředně přináší člověku potěšení. To je třeba případ závislostí. Důležité je, že utilitarismus vždy zohledňuje dlouhodobý a celkový rámec. Pokud je někdo například závislý na heroinu, bude mít aplikace této drogy nakonec i na jeho samotný psychický stav devastující vliv a nebude mu přinášet žádné potěšení. Svou závislostí pak může ubližovat řadě dalších lidí, což jsou všechno faktory, které je nutné započítat. Zatímco souhrn potěšení je nakonec malý, součet utrpení značný. Není sice možné je vyčíslit přesně, ale i jen přibližný odhad jejich poměrů vede k závěru, který je velmi nevstřícný vůči závislostem. Podobně fakt, že si mnohých věcí lidé bezprostředně necení pro potěšení, jež přináší (nebo si jich cení i navzdory tomu, že s nimi žádné takové emoce přímo spojeny nejsou), je triviální. Nutně nezpochybnuje jejich instrumentální charakter – tedy takové věci nepředstavují bytostná dobra, ale jejich hodnota vyplývá právě z toho, že nakonec nějakým způsobem k našemu potěšení přispívají. Rovněž je ho možné řešit s pomocí ideje dvou úrovní morálního uvažování.

Jiří Baroš dále zmiňuje i argument morálně zvrácenými potěšeními (někdo bude mít například radost z mučení druhé osoby).²⁷ S ním ostatně úzce souvisí i příklad s gladiátorskými hrami, kdy se početné zástupy Římanů těší z utrpení křesťanů trhaných na kusy a požíraných divokými šelmami. Myslím, že se na něj dá poskytnout dobrá odpověď, která vyplývá právě z pro utilitarismus typického propojení konsekencialismu a welfarismu. To ve skutečnosti nepředstavuje problém, jak se domnívá Baroš,²⁸ ale spíše jeho řešení. Zajímají nás dlouhodobé důsledky, jakož také alternativy, které se vůči uvedené praxi nabízejí. Potěšení pochopitelně není nutné dosahovat jen za cenu utrpení někoho jiného – naopak je z dlouhodobého hlediska výhodnější kultivovat společnost v tom směru, že preferuje radosti, které druhým nepůsobí újmu.

Pokud se pak Baroš ptá, co stojí za odporem vůči hnusným činům,²⁹ není mi zcela zřejmé, k jakému předmětu tato otázka přesně směřuje. Mohla by se týkat příčin tohoto odporu a mít ve své podstatě psychologický charakter. Na jeho bázi by se dala hledat třeba různá evoluční vysvětlení. Mám však za to, že takový smysl uvedené otázky není, protože by pak neměla až tak velký význam pro naši filozofickou debatu. Spíš odhaduji, že tazatel jí chtěl naznačit, že naše bezprostřední motivace mají být jedním z kritérií pro hodnocení relevance teorií normativní etiky. Tím se vracíme k předchozím pasážím tohoto textu a opět k úvahám o relevanci takových měřítek a myšlenke dvojúrovňovosti.

Jiný druh kritiky má vztah k úvahám o paternalismu, které nadnesl Martin Abel.³⁰ Nejprve je nezbytné připomenout, že hedonistický utilitarismus je objektivistická teorie, alespoň v tom smyslu, že potěšení a utrpení existují nezávisle na našich názorech a roz-

²⁶ Dovedu si představit také utilitarismus, který bude pracovat s určitým druhem dvojúrovňovosti v oblasti uchopení užitku. Zatímco v teoretické rovině bude operovat s potěšením, v praxi s ním obvykle nebude kalkulovat a nahradí ho například určitým typem preferencí. Důvodem k takovému posunu budou právě různé praktické těžkosti spojené s přímou kalkulací našich fenomenálních prožitků. Proto budeme pracovat s odlišným konceptem, u něž je nejpravděpodobnější, že o nich bude v největším množství situací dobře vypovídat.

²⁷ BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přírozenoprávníka*, s. 1055.

²⁸ *Ibidem*, s. 1052–1055.

²⁹ *Ibidem*, s. 1054.

³⁰ ABEL, Martin. *Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty*, s. 1065–1066.

hodnutích. Důraz na jednotlivcovy volby přitom vyplývá z našich epistemických omezení. Člověk ve většině případů sám nejlépe ví, co prožívá. Stejně tak je třeba pamatovat na riziko, že státní moc může být snadno zneužívána jedněmi lidmi k tomu, aby vnucovali druhým své osobní představy o tom, co je dobré, případně jejím prostřednictvím realizovali čistě své prudenciální zájmy. Odlišná situace nastává u preferenčního utilitarismu, který přímo vychází z našich individuálních voleb. Určitý limit v jeho případě vytváří to, že iracionální preference vedou zpravidla k blokaci realizace dalších preferencí. Usilujeme-li o to, aby co největší množství našich tužeb bylo naplněno, měli bychom takové iracionality potlačovat a korigovat. Ani zde není řečeno, že se tak musí dít formou intenzivních a častých zásahů ze strany veřejné moci. Praktické potíže s implementací se budou v obou přístupech zohledňovat v podobě faktuálních limitů. Mám tudíž za to, že ani jedna z těchto variant utilitarismu nutně nevede k vyhocené formě paternalismu, ale poskytuje dostatečný prostor pro uplatňování autonomie jednotlivce.

Nakonec je nutné se ještě zamyslet nad tím, jak často máme testovat naši společenskou praxi principem užitku.³¹ Moje odpověď zde spočívá v poukazu na pragmatický charakter mnou preferované verze utilitarismu. I v tomto případě je třeba vyjít z toho, jak často a v jakých souvislostech v současnosti naši praxi testujeme. Musíme pak zvažovat možné náklady spojené s rozšířením provádění utilitaristických kalkulací. Současnost tak opět bude představovat základní rámec, jenž budeme opatrně a citlivě korigovat. Jinak řečeno, musíme přijmout jako východisko to, co děláme, a usilovat o postupné zlepšení.

3. Povaha lidských práv a jejich vztah k morálním intuicím

Už jsem naznačil výše, že relevance teorií normativní etiky bývá někdy hodnocena na základě svého souladu s pečlivě uváženými morálními přesvědčeními, která máme v konkrétních případech (jako třeba ve známém dilematu tikající bomby). Osobně nepovažuji takové kritérium za úplně vhodné, protože mám podezření, že se na jejich opravdovou morálnost nemůžeme příliš spoléhat.³² Nakonec, pokud bychom činili srovnání napříč časem i různými společnostmi, jistě bychom si všimli významných rozdílů v tom, co za ně bylo považováno. Nabízí se zde sice námitka, že ne ve všech případech šlo o přesvědčení, která byla opravdu pečlivě uvážena. Takový náhled ale nutně vede k otázce, jak poznáme, že něco skutečně spadá do této kategorie, čímž se do značné míry problematizuje. Navzdory tomuto mému skepticizmu jsem ve své knize připustil, že mnou proponovaná verze utilitarismu dokáže obstát i na tomto poli, protože nebude s tím, co dnes bývá za pečlivě uvážená morální přesvědčení nejčastěji považováno, v rozporu.³³ Martin Turčan tuto tezi ve své reakci na moji knihu³⁴ (a již předtím v podobně zaměřené kritice na jeden z mých starších článků³⁵) rozporuje. Jádrem jeho kritiky poukazuje na případ děsivého bombometčíka (potažmo jeho variaci ze skutečného světa, kterou je svržení atomových bomb

³¹ BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přirozenoprávníka*, s. 1060.

³² K tomu srovnej i mé úvahy v HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 69.

³³ *Ibidem*, s. 71.

³⁴ TURČAN, Martin. *Utilitarizmus, ľudské práva a naše morálne intuície*, s. 1070.

³⁵ Konkrétně se jednalo o můj text HAPLA, Martin. *Utilitarismus a lidská práva*. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2020, roč. 28, č. 3, s. 321–336. Jeho kritiku z pera Martina Turčana pak je možno si přečíst v knize TURČAN, Martin. *Etické dimenzie teorie práva*, s. 98–108.

na Hirošimu a Nagasaki). Podle něj je taková praxe utilitaristicky dobře ospravedlněná a zároveň v ostrém rozporu s našimi morálními intuicemi.

Domnívám se, že můj pragmatický utilitarismus si dokáže i s tímto protipříkladem poradit. Jednání děsivého bombometčíka totiž ve mně vyvolává spoustu pochybností stran efektů, které by mohlo vyvolat. Nakolik můžeme předpokládat, že bude mít opravdu demoralizační dopad namísto vyvolání hněvu a ještě větší zarputilosti vůči protivníkovi? Jak bude ovlivňovat vztahy mezi oběma válečnými stranami v dlouhodobé perspektivě, tedy i po skončení války? Neotvírala by výjimka pro situace tohoto typu příliš velký prostor pro její možné zneužití? Nemotivovala by válečné strany k rozšíření útoků na civilní obyvatelstvo? Jinými slovy – důsledky takové praxe se mi jeví jako příliš nejisté a potenciálně rizikové na to, aby ji dávalo smysl implementovat do mezinárodního práva. Spíš podle mě může fungovat jako jeden z modelových, ale ve své podstatě umělých příkladů.³⁶ Nakonec, i atomové bombardování Hirošimy a Nagasaki³⁷ vyvolává dodnes pochybnosti, zda opravdu přispělo k rychlejšímu ukončení války. Podle některých náhledů byla japonská strana motivována ke kapitulaci spíše úspěšnou sovětskou invazí do Mandžuska³⁸ a bez utrpení civilního obyvatelstva v obou zmíněných městech se tak šlo snadno obejít.

Martin Turčan ve svém článku zdůrazňoval, že válka není běžnou součástí života, nýbrž představuje výjimečnou situaci.³⁹ Proto ji můžeme hodnotit jako izolovaný případ, který nebude vyvolávat dlouhodobé negativní efekty v podobě vytváření společenské nedůvěry apod. Připouštím, že z pohledu jednotlivce žijícího v západní Evropě se to takto může jevit. Mám ovšem pochybnosti, zda totéž platí o všech částech světa. Existují v něm oblasti dlouhotrvajících konfliktů, kde válku jen sotva můžeme považovat za izolovanou praxi, ale bohužel pravidelně se vyskytující záležitost. Z globálního pohledu dokonce ani od konce druhé světové války nenastal den, kdy by se někde na světě neválčilo. To mne přivádí k další úvaze. Právo má přece regulovat typové a frekventované situace, nikoliv izolované výjimky. Těch by se ostatně dal vymyslet bezpočet, proto by jejich právní ukotvení bylo neefektivní a příliš zatěžovalo normotvůrce. Skutečnost, že máme v mezinárodním právu úpravu situací souvisejících s válkou, nejlépe dokládá, že bohužel nejde o činnost mimořádnou a ani izolovanou. Navíc mezinárodní právo má přinejmenším ambici působit globálně, tedy vůči všem lidem, a nikoliv jen ve vztahu k těm, kteří žijí ve šťastných zemích, kde válka může být vnímána jako výjimečná záležitost.

S uvedenou situací úzce souvisí i námitka, že utilitarismus není slučitelný s absolutním charakterem lidských práv, u níž je třeba se alespoň na chvíli zastavit. Pokud uvažujeme o absolutní povaze práv, je nutné nejprve vyjasnit, co přesně tím máme na mysli. Například podle Alana Gewirtha je nějaké právo absolutní, pokud nesmí být za žádných

³⁶ Z četby textů Martina Turčana dovozují, že očekává, že dobrá etická teorie obstojí i v takových hypotetických situacích. K tomu srovnej např. TURČAN, Martin. *Etické dimenzie teorie práva*, s. 107. Proč jsem vůči takovému požadavku rezervovaný, objasňuji již ve své knize. Viz HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, zejm. s. 85.

³⁷ O bombardování Hirošimy a Nagasaki se ve své reakci nakonec zmiňuje i Jiří Baroš. Viz BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přírozenoprávníka*, s. 1056 an.

³⁸ K tomu srovnej např. HASEGAWA, Tsuyoshi. The Atomic Bombs and the Soviet Invasion: Which Was More Important in Japan's Decision to Surrender? In: HASEGAWA, Tsuyoshi (ed.). *The End of the Pacific War. Reappraisals*. Stanford: Stanford University Press, 2007, s. 142.

³⁹ TURČAN, Martin. *Utilitarismus, lidské práva a naše morálne intuície*, s. 1074.

okolností nevzato v úvahu, nikdy do něj nemůže být odůvodněně zasaženo a musí být naplněno bez výjimek.⁴⁰ Taková charakteristika se dá vztáhnout jak na práva legální, tak morální.⁴¹ V případě legálních práv je to zejména právo nebyt mučen, které bývá v některých právních řádech koncipováno jako absolutní. Mám za to, že utilitarismus nemá s ideou takových legálních práv problém. Samozřejmě mohou s ní být spojena negativa, která budou spočívat ve výjimečných situacích, kdy bude striktní dodržování absolutního práva suboptimální. Na druhou stranu, přítomnost právem předvídaných výjimek z něj by mohla vést k tomu, že bude porušováno i tehdy, kdy by se tak dít nemělo (třeba kvůli chybné aplikaci ze strany příslušných orgánů, nebo dokonce kvůli jejich úmyslné snaze takovou výjimku zneužívat). Jinak řečeno, fungování právního systému zdaleka není stoprocentní a rizika spojená s prolamováním nějakého práva mohou převyšovat negativa spočívající v existenci možných suboptimálních situací v případě jeho kategorického uplatňování. Maximalizace užitku pak právní ukotvení takového práva coby absolutního nejen připouští, ale dokonce přímo vyžaduje.

Jinak je tomu v případě morálních práv. V utilitaristické etice má totiž absolutní charakter princip užitku, nikoliv některé z lidských práv. Představuje to však opravdu takové negativum? Většina současných teoretiků lidských práv je nechápe jako absolutní,⁴² což má své dobré důvody. Je například obecně přijímáno, že tato práva mohou kolidovat mezi sebou navzájem. Přinejmenším v hypotetické rovině (se kterou mnozí kritici utilitarismu tak rádi pracují) si lze představit konflikt mezi jakýmikoliv dvěma z nich. V takovém případě může být absolutní pouze jedno jediné ze všech (podobně jako v karetní hře může být jen jedno trumfově eso, pokud žádný z hráčů nehraje falešně). Jestliže ale existuje jenom jedno jediné morální právo, které má opravdu absolutní charakter, tak ho jen sotva můžeme považovat za definiční rys lidských práv. Nepředstavuje totiž jejich typický prvek. Je naopak i v jejich rámci něčím velmi výjimečným.⁴³

U definičních znaků lidských práv ještě na chvíli zůstaňme. Některé z dalších námitek vůči mnou nabídnuté justifikaci se totiž týkaly právě toho, že jí založená práva některé další z těchto znaků nenaplnují. Takto uvažoval hlavně Martin Abel,⁴⁴ který mi vytýkal, že utilitaristicky zdůvodněná práva postrádají univerzalitu, že jsou nutně vázaná na partikulární kontexty.⁴⁵ Není pochyb o tom, že univerzalita bývá s těmito právy tradičně

⁴⁰ GEWIRTH, Alan. Are There Any Absolute Rights? *The Philosophical Quarterly*. 1981, Vol. 31, No. 122, s. 2.

⁴¹ K definici legálních a morálních práv viz např. HAPLA, Martin. *Teorie lidských práv*. In: SOBEK, Tomáš – HAPLA, Martin a kol. *Filosofie práva*. Brno: Nugis Finem Publishing, 2020, s. 337 an.

⁴² Viz např. GRIFFIN, James. *On Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 68; TALBOTT, William J. *Human Rights and Human Well-Being*. New York: Oxford University Press, 2010, s. 18. Dále srovnej i NICKEL, James W. *Making Sense of Human Rights*. Malden: Blackwell Publishing, 2007, s. 42.

⁴³ Tyto dva odstavce vypovídají i o mém přístupu k mučení. Martin Turčan mi správně přisuzuje postoj, že jeho legalizace by nebyla dobrým právním pravidlem. V zásadě mi dává dobrý smysl konstruovat jeho právní zákaz jako absolutní. Odlišná je situace v morální rovině. Pokud stavíme dilema tikající bomby tak, že s jistotou víme, že mučení teroristy vede k záchraně životů mnoha tisíc lidí, které by jinak byly zmařeny, nejví se mi jeho zákaz v takovéto umělé situaci jako morálně ospravedlnitelný. Procházet se po spáleném a zdevastovaném městě, v němž zahynul nespočet jeho obyvatel, s vědomím, že jsem udělal správnou věc, přičemž jsem mu mohl zabránit za cenu mučení člověka, jenž bombu nastražil, osobně vnímám spíše jako projev morálně necitlivého dogmatismu.

⁴⁴ Trochu mě překvapilo, že v příspěvku Martina Abela nebyl vůbec tematizován individualistický rozměr lidských práv, což je téma, kterému tento autor obecně věnuje velkou pozornost. Viz např. jeho článek ABEL, Martin. Is Individualism the Intrinsic Quality of Natural Rights? *Ratio Publica*. 2022, roč. 2, č. 1, s. 6–27.

⁴⁵ ABEL, Martin. *Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty*, s. 1064.

a poměrně intenzivně spojována.⁴⁶ Jak ostatně uvedený autor sám píše, bývá považována za jejich esenciální vlastnost, což se odráží i v tom, že debatujeme spíše o otázce, zda práva jí nadaná opravdu existují, než o tom, zda ji skutečně mají.⁴⁷ Na této poznámce je zároveň vidět, jak kontroverzní rys univerzalita představuje – alespoň pokud je tradičně pojmána způsobem, že nositeli lidských práv jsou všichni lidé ve všech dobách a na všech místech.⁴⁸ V největší míře je to právě ona, která činí z tohoto konceptu snadný terč skeptiků.

Stojí jistě za pozornost, že tato Abelova námitka byla v minulosti už směřována i vůči jiným, méně kontroverzním justifikačním teoriím lidských práv. Jednou z nich byla i teorie základních potřeb. Jak mohou potřeby zakládat univerzální lidská práva, když se jejich rozsah zjevně liší v různých společnostech? Tento problém se snažil vyřešit například David Miller, a to rozlišením na hlavní potřeby, které jsou univerzální napříč prostorem a časem, od různých proměnlivých předmětů a podmínek, jež je třeba v jejich rámci uspokojit. V tomto smyslu je univerzální potřeba zdraví, zatímco potřeba ochrany před malárií představuje příklad takového proměnlivého prvku.⁴⁹ Jak je vidět, Miller řeší potíže s univerzalitou posunem k vyšší úrovni abstrakce. Podobně bychom mohli přistupovat i v rámci utilitaristického ospravedlnění. Čím abstraktnější justifikovaná práva budou, tím snadnější bude ukázat, že přispívají k maximalizaci užitku i navzdory rozdílu v jednotlivých společnostech. Při dostatečně vysokém stupni abstrakce se stanou jejich nositeli i všichni lidé ve všech dobách a na všech místech. Vzhledem k tomu, jaké formulace dokumenty typu Všeobecné deklarace lidských práv obsahují, nezdá se být nakonec takový úkol až tolik obtížným.

Osobně mám přesto za to, že důležitější je aplikační praxe, kterou jsou z těchto abstraktních formulací dovozována řešení v konkrétních případech. Ta je přitom vysoce partikulární a jen sotva může být jiná. Můžeme mít univerzálně platné formulace v různých lidskoprávních katalogích, ale je naivní se domnívat, že by mohla existovat nějaká univerzální řešení v rovině jejich aplikace. Mám vážné pochybnosti o tom, že by konkurenční justifikační přístupy dobře obstály, pokud by se něco takového pokoušely obhájit. Je výhodou utilitarismu, že dokáže takové praxi poskytovat vodítka právě s ohledem na lokální specifika. Tato teorie normativní etiky je kontextuálně citlivá, což musí být i jakákoliv aplikace lidských práv, pokud nemá produkovat absurdní výsledky. Myslím, že pro debatu o lidskoprávním univerzalizmu je skutečně podstatné to, že tato práva a jejich uplatňování v praxi nejsou nahodilou záležitostí, že je není možné jen tak ohýbat podle toho, kam vítr kultury a partikulárních společenských zvyklostí zrovna zavane. Požadavek na maximalizaci užitku má objektivní charakter, a proto i práva na něm založená přestávají být věcí libovůle. Lokální poměry nejsou samy o sobě omluvou, proč nějaké lidské právo ignorovat. Bylo by ovšem pošetilé tvářit se, že v určitých situacích nemohou mít dopady na přetavení těchto práv do praxe. Dobrá lidskoprávní teorie musí být schopná brát také lokální specifika v úvahu, protože ideu sice univerzálních, ale v praxi neusku-

⁴⁶ CAMPBELL, Tom. Human Rights: Moral or Legal? In: KINLEY, David – SADURSKI, Wojciech – WALTON, Kevin (eds). *Human Rights: Old Problems, New Possibilities*. Cheltenham: Edward Elgar, 2013, s. 10. Dále srovnej i HAPLA, Martin. *Teorie lidských práv*, s. 343.

⁴⁷ ABEL, Martin. *Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty*, s. 1064.

⁴⁸ BEITZ, Charles R. *The Idea of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 53.

⁴⁹ Podrobněji o těchto a souvisejících Millerových úvahách píše ve své knize. Viz HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 134–137.

tečnitelných práv, která zůstávají i v tom nejlepším případě pouze na papíře, lze jen sotva považovat za atraktivní. Musíme jim vdechnout život také v reálném světě.

Dále mám za to, že Abelova poznámka o provádění utilitaristických kalkulací v rámci partikulárních společenství (zejména národních států)⁵⁰ může být značně zavádějící, protože je jednou ze základních tezí utilitarismu, že se má započítat užitek každého, přičemž mu má být dokonce dána stejná váha. Je sice pravda, že konečná rozhodnutí budou v současné době stále dělat národní státy a jen málokdy nějaká nadstátní nebo mezinárodní struktura, což ovšem reflektuje spíše faktické poměry, než že by vyplývalo ze samotné podstaty utilitarismu. Proto ani idea globálního společenství není v případě této teorie zdaleka vyloučena. Idea, že je přípustná humanitární intervence, pokud některý národní stát skandálním způsobem narušuje určitá práva svých občanů, může naopak poměrně věrohodně vést k maximalizaci užítku. Jsou to totiž zpravidla flagrantní porušení lidských práv, která výrazně snižují potěšení (nebo blokuji plnění preferencí) lidí. Nechci přitom úplně vylučovat, že tento soubor práv, jejichž narušení by otvíralo pro uvedenou intervenci dveře, bude „hubenější“, než je většina jejich tradičních katalogů. Je to však nutně špatně? Nakonec také mnohé verze politických koncepcí lidských práv (např. Rawlsova), které si berou vyřešení problému přípustnosti humanitární intervence jako jeden ze svých hlavních úkolů, vedou k takovému užšímu seznamu.⁵¹

Zdá se mi však, že Martin Abel svou námitkou mohl myslet i něco jiného. Když uvažoval o univerzalitě lidských práv, očekával, že bude podložena důvodem, který by jí přisuzoval validitu bez ohledu na jakýkoliv kontext, respektive činil by tato práva platná nezávisle na povaze světa, v němž se mají uplatňovat. Je-li tato moje interpretace Abelovy kritiky opravdu správná, pak je třeba připustit, že utilitarismus takovou ambici nedokáže naplnit. Tento druh platnosti totiž v jeho rámci můžeme přisoudit nanejvýš principu užítku, nikoliv nějakému katalogu lidských práv, která jsou pouze instrumentální vůči němu. Opět zvažují, proč by to mělo představovat tak velkou nevýhodu, pokud v našem světě jsou tato práva dobře ospravedlněna. Neotvírá naopak právě takový absolutismus až příliš velký prostor pro kritiku lidských práv jako něčeho metafyzického (v negativním slova smyslu) a vyspekulovaného?

Ve své reakci mi Abel rovněž vytýká, že neukazují dost přesvědčivě, že utilitarismus opravdu ospravedlňuje subjektivní práva, že si naopak nevystačí s pouhými povinnostmi. Píše k tomu mimo jiné: „*Ve státě, který se soustředí na bezchybný systém justice, trestá jakékoli porušení listovního tajemství a jakékoli znečištění životního prostředí, si může každý užívat svého kusu svobody a všeobecného štěstí, aniž by mu svědčilo právo na spravedlivý proces, na listovní tajemství nebo na zdravé životní prostředí.*“⁵² V případě, že uvažujeme o lidských právech jakožto o legálních právech, nabízí se zde jednoduchý protiargument: Uvedená práva představují reakci na to, že stát mnohdy při stanovování povinností a vynucování jejich plnění selhává, že se mu nedaří touto cestou maximalizovat užitek. Proto bývají i tato práva typicky chápána jako směřující vůči státu. Například právo na soukromí je potřeba právě kvůli tomu, aby se lidé mohli dovolat ochrany listovního tajemství i tehdy, když ji stát skrze svou činnost není schopen či ochoten zajišťovat. Je zkrátka efektivnější

⁵⁰ ABEL, Martin. *Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty*, s. 1064.

⁵¹ To zmiňují ostatně i ve své knize. HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 31. K tomu viz i RAWLS, John. *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited"*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 79.

⁵² ABEL, Martin. *Utilitaristická justifikace lidských práv: čtyři argumenty*, s. 1063.

mít na státní moc určité páky než se spoléhat na to, že bude hladce fungovat sama od sebe. Podobným způsobem můžeme uvažovat i o lidských právech jakožto o morálních právech za předpokladu, že je vnímáme jako koncept, který má nějaké projevy v empirické realitě. Pokud například tato práva fungují jako určitý etický kodex v mezinárodním prostoru, můžeme si u nich všimnout pozitivních efektů spojených s tím, že je státy (případně mezinárodní společenství) lidem dluží a ti se mohou alespoň v rovině politické rétoriky domáhat plnění s nimi korespondujících povinností.

Abelovy úvahy nakonec rovněž opomíjí to, jak je v rámci pragmatického utilitarismu pojata samotná justifikace. V kontextu tohoto směru musíme vycházet z aktuální společenské praxe, o jejíž morální zlepšení usilujeme.⁵³ Lidská práva jsou do značné míry už její součástí. Alternativy vůči nim – tedy výlučné uplatňování jazyku povinností – by se musely průkazně ukázat jako lepší, aby dávalo smysl je implementovat do naší stávající praxe. Není nutné prokazovat, že systém lidských práv maximalizuje užitek (to nakonec ani se stoprocentní jistotou nikdy nemůžeme přesně vědět, protože není v našich silách představit si všechny myslitelné alternativy a provést jejich vzájemné srovnání) – je třeba naopak prokázat, že alternativa, která se nám vůči nim nabízí, k němu přispívá více než ony. Něco takového se však v případě eliminování jazyka práv a jeho výlučného nahrazení jazykem povinností nestalo.

4. Naše lidská práva?

Jiří Baroš upozorňuje na revoluční charakter mého utilitarismu, čímž míní to, že dává morální status nejen lidem, ale také zvířatům. Vnímá zde přitom určitý kontrast vůči mnou opakovaně zmiňovanému důrazu na zdrženlivost a opatrné korekce *statu quo*. I v tomto aspektu musím dát plně za pravdu Tomáši Sobkovi. Souhlasím nakonec s tím, že utilitarismus není obecně aktivistický, ani zdrženlivý.⁵⁴ Míra jeho konzervativnosti se odvíjí od povahy světa, v němž žijeme. Protože jsou naše současné životní podmínky mnohem lepší než na přelomu 18. a 19. století, je namísto mnohem větší opatrnost při provádění změn, jak ve své knize zdůrazňuje.

Rád bych se ovšem vyjádřil i ke specifickému obsahu Barošovy námitky, který spočívá v obavě, že by snaha o zajištění potěšení pro zvířata mohla vést k redukci štěstí lidí.⁵⁵ Osobně mám za to, že její rozbor vyžaduje prostor, který zdaleka přesahuje přijatelný rozsah tohoto článku. S Barošem se podle všeho rozcházíme už v základním hodnocení přisouzení morálního statusu zvířatům. Zatímco já jej vnímám jako plus pro utilitarismus,⁵⁶ zdá se mi, že on jej naopak hodnotí negativně. Myslím však, že nesmíme opomíjet to, že v našem světě vždy děláme určité trade-offs. Každé zlepšení postavení zvířat (třeba zvětšení prostorů v klecových chovech) jde na úkor lidí. Máme totiž k dispozici jen omezené zdroje, takže když část z nich používáme na zlepšení welfare zvířat, nutně je nemůžeme využít ke štěstí lidí. *Ad absurdum* – nejsou v tomto smyslu dokonce i zoologické zahrady příkladem takového přepychu, když současně máme v ulicích bezdomovce? I zde tak jde o otázku určité míry a vhodného vyvážení. Nakonec také tady musíme brát v potaz určitá

⁵³ HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 72–73.

⁵⁴ SOBEK, Tomáš. *Utilitaristická teorie lidských práv jako explanační projekt*, s. 1039.

⁵⁵ BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přírozenoprávníka*, s. 1061.

⁵⁶ HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*, s. 65–66.

faktuální (zejména psychologická) omezení, která jako lidé máme. Systém, který by vedl k přílišnému utrpení lidí za účelem zajištění potěšení zvířat, by je jen sotva motivoval k dostatečně aktivně a společenské kooperaci.

Můj odhad je spíše takový, že lidská práva zůstanou doménou lidí. Nejen z důvodů, které jsem právě uvedl, nýbrž také proto, že jedním z klíčových rysů práv je, že svým nositelům umožňují se aktivně domáhat plnění s nimi korespondujících povinností. Většina lidí je této činnosti schopna a menšina, která to nedovede, se dá snadno řešit nějakým systémem zástupců. U zvířat by museli vždy jednat pouze takoví zástupci. Tím se ovšem zřetelně stírá rozdíl vůči situaci, když jejich zájmy hájí přímo státní instituce stanovením povinností a jejich vynucováním. I proto práva zvířat dává větší smysl formulovat pouze v rámci morální sféry. Ta se bude institucionalizovat v nepravděpodobně jen do té míry, do jaké budou schopni samotní lidé takovou představu přijmout.⁵⁷

Závěr

Je pochopitelné, že tento text bude nanejvýš jedním z dalších článků dlouhé debaty, která se o utilitarismu vede, nikoliv jejím uzavřením. Pokusil jsem se v něm nabídnout argumenty proti výhradám směřovaným vůči mé knize *Utilitarismus a filozofie lidských práv*. Jakkoliv se jedná o námítky velmi zajímavé a často značně sofistickované, mám za to, že žádná z nich není pro můj přístup fatální.

Srovnání, které provádí ve svém článku Jiří Baroš, podle mého soudu nevyvrací utilitarismus – pouze konstatuje jeho odlišnosti oproti jiným teoriím. Ve skutečnosti je nutné si položit otázku, na jakém základě máme hodnotit věrohodnost jednotlivých teorií normativní etiky (a zda je to vůbec možné). Nedává dobrý smysl používat k tomu morální kritéria, která jsou produktem jedné z takových teorií. Samozřejmě se můžeme rozcházet v tom, co jimi má být. Jiří Baroš, jenž je podle všeho skeptický k možnosti hodnotit první principy normativně etických teorií, je ve svém textu ani explicitně neformuluje. Pouze prezentuje východiska utilitarismu jako fragment širšího základu přirozenoprávní tradice. I pokud bych připustil, že jde z genealogického hlediska o přílehlavý popis (což nechci hodnotit), není mi zřejmé, proč by mělo jít o nevýhodu z hlediska posuzování věrohodnosti jednotlivých teorií normativní etiky. Stále zůstávám přesvědčený o tom, že utilitarismus dokáže odvést stejnou práci při nižším počtu normativních předpokladů. Na základě argumentace Tomáše Sobka však opouštím mnou původně kladený důraz na jeho ontologickou úspornost.

Co přesně je užitek a jakým způsobem jej máme počítat (a jestli je to vůbec z praktického hlediska možné), představuje asi ty nejobtížnější otázky, jimž musí utilitaristická etika čelit. I zde se nabízí možnost srovnávat jej s konkurenčními přístupy – měřit jakkoliv koncipovaný welfare je ve skutečnosti velmi složité, přičemž teorie, které s ním nepracují, zase musí najít odpověď na neméně obtížnou otázku, proč by nás měly vůbec zajímat. Na jiné výhrady (např. typu zvrácených potěšení) pak dává mnou preferovaná teorie dobré odpovědi. Jen je potřeba neizolovat od sebe její konsekvencialistickou a welfaristickou složku, ale nechat je působit ve vzájemném spojení. Totéž podle mě platí i o protipříkladech typu děsivého bombometčíka, který ve svém textu podrobně rozebíral Martin Turčan.

⁵⁷ K otázce utilitarismu a postavení zvířat viz i mé úvahy *ibidem*, s. 121–122.

Utilitarismus si ani nevystačí s pouhým stanovením povinností, jak naznačuje Martin Abel. Naopak koncept práv představuje nutnou reakci na problémy, kterým bychom se systémy operujícími výlučně s povinnostmi museli čelit. Zůstáváme-li v legální rovině, nečiní utilitaristické etice ani žádné potíže koncipovat některá ze základních práv jako absolutní. Idea univerzálních práv u tohoto směru může být funkční na bázi obecných formulací, zatímco při jejich aplikační praxi dokáže brát do úvahy i různé lokální kontexty. Nabízí tak pojetí lidských práv, které je schopné obhájit s ohledem na jejich funkce, které v našem světě plní. Jak jsem napsal už ve své knize – z mlhy zahalené modly činí lidskou záležitost.⁵⁸ Mnou proponovaný justifikační projekt se mi tak stále jeví jako přinejmenším stejně věrohodný jako jeho konkurence. Další rozvoj explanačního projektu, který má kniha rovněž implicitně obsahovala a Tomáš Sobek jej svým brilantním způsobem otevřeně zformuloval,⁵⁹ zůstává zajímavou výzvou do budoucna. Věřím tedy, že spojení utilitarismu a lidských práv má i současné odborné veřejnosti mnoho co nabídnout.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 226.

⁵⁹ V zásadě se vším, co Tomáš Sobek ve své reakci na moji knihu uvádí, mohu v současné době souhlasit.

Why be a Utilitarian? On the Meaning and Justification of Human Rights

Martin Hapla

Abstract: The article is a response to the polemical papers to the book *Utilitarianism and Philosophy of Human Rights*. It provides a coherent set of arguments against the objections to the utilitarian justification of human rights. In the first part, the author discusses the criteria by which we should evaluate the relevance of theories of normative ethics. In doing so, he stresses that it does not make good sense to apply those that are in the character of moral evaluations and follow directly from an alternative approach of this type. In the second part, he deals with the criticisms associated with defining the concept of utility or pleasure. In what follows, the author addresses objections related to the conflict of utilitarian conclusions with our moral intuitions and the ability of this attitude to justify human rights. In doing so, he emphasizes that absoluteness cannot be central to the idea of human rights and that utilitarians do not make do with the language of duties alone. The article thus shows that the rights mentioned do not conflict with the utilitarian ethic but rather represent its flowing outgrowth.

Keywords: utilitarianism, welfarism, hedonism, utility, moral intuition, human rights, absolute rights, universality of human rights